

Arhiivid ja migratsioon. Märkmeid ICARUSe kevadkohtumiselt Hollandis

Birgit Kibal*

Rahvusvahelise arhiiviuuringute keskuse ICARUS 30. kokusaamine alates ühenduse asutamisest 2008. aastal toimus 3.–5. mail Hollandi lõunaosas Sittardi linnas. Seekord oli vaatluse all rände ja migratsiooni teema arhiiviainese kontekstis. Sittard-Geleeni linnaarhivaar Peer Boselie märkis konverentsi võõrustajana avasõnavõttus, et söekaevanduse piirkonnana tuntud regiooni on aastasadu olnud sisserännanute tõmbekeskus, kus on jälgi mitme rahvusgrupi esindatusest (nt poolakatest tööjõud), aga ka Prantsusmaa ja Saksamaa religioossetest mõjudest piirkonna kultuurile. Roermondi ja Weerti linnaarhivaar Jac Lemmens tõi esile Limburgi maakonda tuhande aasta jooksul asunud sintide (mida kõneleja soovitas eelistada mustlaste omanimetusena romade kõrval) rändejooni, mis ulatuvad kuue sajandi taha India ja tänapäeva Pakistani aladelt Euroopasse tulnuteni, aga ka 19. sajandi viimasel veerandil Saksamaalt, eriti Alsace'ist Lõuna-Hollandisse rännanuteni. Vähe uuritud valdkond on sintide kallal toime pandud holokaust Teises maailmasõjas, mille mõjud avalduvad tänapäeva sinti kogukonnas, kus tuntakse ühiskonnast tõrjutust ja kelle liikmeid pole seni vabastatud ajaloolise diskrimineerimise taagast.

Migratsiooni ja rändeajalugu hõlmavaid arhiiviallikaid käsitlesid teisedki sõnavõtjad ICARUSe partnerasutustest. Tamara Štefanac ja Vlatka Lemić ICARUSe Horvaatia ühendusest andsid ülevaate käimasolevast Loova Euroopa projektist „Arhiivid ja migratsiooni-jäljed“ ehk lühendatult AToM (*Archives and Traces of Migration*), mille fookuses on 2022–2025 kolm eesmärki: tugevdada arhivaaride ja teiste mäluasutuste professionaalide võimekust migratsiooni uurimisel, ühendada uurijate ja migratsiooniga haakuvate kogukondade suhtlusvõrgustikke ning algatada ühise kultuuriväljaga seotuid tegevusi, näiteks näituste koostamine või pärimuse kogumine. Miguel Ángel Bermejo Alonso Hispaania rahvusarhiivist valgustas ICARUSe projekti „Euroopa digiaarded“ (*European Digital Treasures*), mille üks ala-jaotusi keskendus rändele ja solidaarsusele Euroopas viimase tuhande aasta jooksul ning mille raames esitleti rändega haakuvaid märgilise tähendusega arhivaale partnerasutuste arhiividest.

Globaalselt ehk tuntuim pereloolaste portaal Geni kõrval on FamilySearch (vt familysearch.org), mis sisaldab üle miljardi unikaalse profiili, mille abil võib igaüks jõuda oma esivanemate otsinguil ootamatute tulemusteni üleilmsete rändetrajektooride uurimisel. Ühenduse Euroopa haru esindaja Thomas Hengst rõhutas portaali ja kättesaadavate allikate kvaliteedi pidevat arendamist. Tänu sadadele tuhandetele vabatahtlikele on FamilySearch indekseerinud paljude arhiivide pereloolist ainet ja mõistagi on selle abil leitavad ka Eestist pärit perelooallikad. Teise globaalse mõõtmega portaali ühe näitena tuli esitlusele Budapesti Time Machine (vt hungaricana.hu), mida on arendanud Budapesti linnaarhiiv. Arhiivi direktor István Kenyeres toonitas digiteeritud ja geoviidetega varustatud andmete olulisust Budapesti linna uurimisel alates 1837. aastast, mil hoonestuse aluskaarti täiendavad muud

* Birgit Kibal (1976), Rahvusarhiiv, kommunikatsiooni- ja välissuhete juht, birgit.kibal@ra.ee.

arhiiviallikad koos kinnistuomanike nimede ja notariaalsete tehingutega. 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi esimesest veerandist on hoonestuse ajalugu võimalik jälgida portaaliga seotud fotode ja postkaartide abil, arenduse viimases järgus on lisandunud Budapesti hoonete 3D mudelid, mille arendustöödega aitavad kaasa arhitektuuritundengid.

Baieri riigiarhiivi süsteemi kuuluva Sudeedisakslaste arhiivi juhataja Ingrid Sauer käsitles Tšehhoslovakkia 1946. aastal välja saadetud saksakeelse elanikkonna ümberasumist Baierimaale ja alates 1954. aastast sudeedisakslaste kirjalikku pärandit hoidva arhiivi kogusid rändeajaloo tahuna (vt ka portafontium.eu). Serbias Novi Sadis asuva Vojvodina arhiivi esindaja Ljiljana Bubnjević vaatles Bačka ja Banati aladelt pärinenud rahvaste migratsiooni 18. ja 19. sajandil nii ida-lääne, lääne-ida kui ka põhja-lõuna ja lõuna-põhja suunal. Ränne tõi kaasa sakslaste, ungarlaste, horvaatide, slovakkide, rumeenlaste, romade, juutide ja teiste rahvaste kolonisatsiooni, mille tulemusena on kõnealused piirkonnad tänini üheks Euroopa mitmekülgsema etnilise koosseisuga paigaks. Väljarännanute arhiivikeskuse direktor Kristine Racina, kes nõustab ja vahendab erialaseid projekte Lätis ja Hollandis, andis teada alates 2013. aastast Haagis tegutseva keskuse võimalustest rändeajaloo uurimisel. Keskuse peamisi väljundeid on väljarännanute elulugude kogumine ja nende kasutamine globaalsetes migratsiooniuuringutes. Itaalias Viterbos asuva Tuscia ülikooli doktorant Michele Linfozzi vaatles rändemuuseumide arengulugu, mis ulatub 1990. aastatesse ja sai alguse peamiselt USAs ja Austraalias loodud kõnealustest muuseumidest, jõudes seejärel Euroopasse, kus rändemuuseumid on pigem mõtestatud rahvusriikide bürokraatliku kontrolli kaudu rändevooegade käsitlemisel.

Sittard-Geleeni regionaalarhiivi arhivaar Nina Vogels andis teada digiprojektidest, mida koostöös Euroopa partnerasutustega viiakse läbi Erasmus+ programmi raames. Nii Digi-Prior kui MobiReel projekt on suunatud õppematerjalide koostamisele, et juhendada huvilisi digimise korraldamisel, digiainese säilitamisel ja digitud audiovisuaalse pärandi levitamisel. Rumeenia rahvusarhiivi arhivaar Codruța Mihailovici esitas paeluva ülevaate Rumeenia kuningapaarile 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses lähedal seisnud hambaarsti John Benjamin Youngi isikuarhiivist, mille korrastamisel selgunud isikuloolised seigad on olulised ka rändeajaloo kontekstis, kuivõrd doktor Young oli Briti kuningakoja alam, kes resideerus Rumeenias ligi 40 aastat. Napoli Federico II nimelise ülikooli arhiivinduse õppejõud Antonella Ambrosio, Rosalba Di Meglio ja Antonello Migliozi koos doktorant Giuseppe Consolaga käsitlesid ülikooli ja kultuuripärandiga seotud kohalike kogukondade koostööd Napoli linna hõlmava topoteegi loomisel (topoteek ICARUSe ühe suurplatvormina tähendab fotode ja muu arhiiviainese geolokaalse esituse keskkonda, kuhu mis tahes kogukond üle maailma võib luua oma sisu).

Portugali katoliku ülikooli religiooniajaloo keskuse teadur ja arhivaar Alice Borges Gago kõneles migratsioonijälgedest Portugali Caritase arhiivi näitel. Arhiiviallikad, mis käsitlevad portugallastest migrante (ehk kodumaale tagasipõrdujaid) 1960. aastate Portugali endistest koloniaalpiirkondadest Indias (Goa, Damão, Diu), aga ka 1970. aastate Mosambiigist, Angolast, Roheneemesaartelt ja Guineast ning 1956. aasta ülestõusu järel Ungarist, on kättesaadavad veebiportaalis PAPIR. Lõuna-Böömimaa ülikooli arhiivinduse ja ajaloo instituudi juhataja Marie Ryantová andis ülevaate Böömi aladelt pärast 1620. aastat väljarännanute allikatest teistes Euroopa piirkondades, eeskätt mäluasutustes Saksamaal, Poolas, Rootsis, Hollandis ja Ühendkuningriigis. Siinkirjutaja selgitas Eesti diasporaa arhiivide kujunemist eestlaste väljarändelainetes 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses suunaga itta ning Teise maailmasõja ajal ja järel suunaga läände, aga ka Nõukogude terrorirežiimi põhjustatud drastilistest muutustest elanikkonna ümberasustamisel itta. Sõnavõtu teine osa hõlmas nii Eestis kui ka peamistes väljeränderiikides leiduvate arhiivikogude tutvustamist eri rändeperioodide uurimisel.

ICARUSE juhatuse liikmed 3. mail üldkoosolekul Sittardis: (vasakult esireas) Thomas Aigner, Birgit Kibal, Vlatka Lemić, Codruța Mihailovici, Peer Boselie (korraldajana), Kateřina Zenklová, Jitka Křečková ja (tagareas) Žarko Vujošević, Miguel Ángel Bermejo Alonso, Karl Heinz, Georg Vogeler, István Kenyeres ja Martina Bolom-Kotari. Autori erakogu

Ekskursioonil Maastrichtis asuvasse Limburgi ajalookeskusesse, mille uurimissaal on rajatud endisesse frantsiskaani kirikusse.

Konverentsi paralleelsessioonides toimunud töötod võimaldasid tutvuda Monasteriumi portaaliga, mis on suurim keskaja ja varauusaja allikaid hõlmav digikogu maailmas (eestvedaja Georg Vogeler Grazi ülikoolist, vt monasterium.net), mäluasutuste pakutava sisu mugavama kättesaadavusega nüüdisaegsete disainimeetodite abil (portaali OpenGLAM.at initsiaator Sylvia Petrovic-Majer) ning kultuuripärandi digiteerimise ja multispektraalseid lahendusi loova Ungari ettevõtte Tripont teenustega (fotode ja kunstiobjektide digitötluse ekspert Dániel Bedő).

Hea tavana kuulub ICARUSE kohtumiste juurde kas väljasõit kultuurilooliselt olulise piirkonda või mõne silmapaistva mäluasutuse külastus. Sedapuhku tutvuti Sittardist nabi

poole tunnise bussisõidu kaugusele jääva Limburgi ajalookeskusega Maastrichtis, mis moodustus 2004. aastal, mil Limburgi riiklik arhiiv ja Maastrichti munitsipaalarihiiv ühinesid ja millega omakorda 2019. aastal liitus Heerleni munitsipaalarihiiv. Keskuse asukoht koos uurimissaali ja uurijate privaatkabiinidega endise frantsiskaani kiriku võlvide all on ühteaegu muljetavaldav ja praktiline, lähtudes Hollandis juba 19. sajandi lõpukümnendist riiklikult toetatud suunast tuua ajaloopärand rahvale võimalikult lähedale ja seda võimalikult atraktiivsel viisil. Keskuse külastuse ajakavva mahtus ka kaks nauditavat ettekannet: ajaloolane ja filosoof Wim de Jong käsitles Limburgi kivisöökaevanduspiirkonna arhiivipärandit ja selle populariseerimise potentsiaali koostöös mitme kohaliku mäluasutusega, Amsterdamis ja Maastrichti ülikooli emeriitprofessor ja kirjandusloolane Joep Leerssen kõneles aadelkonna mobiilsusest heraldiliste sugupuude uurimise kaudu ning aadelkonna migratsiooni visualiseerimise võimalustest nüüdisaegsete meetodidega.

Lõpetuseks mõni sõna ICARUSE tegevusest. Ühenduse liikmeskonda kuulub enam kui 180 arhiivi ja mäluasutust nii Euroopast kui ka väljastpoolt. ICARUS tegeleb kolme suure andmeplatvormi haldusega (Topothek, Matricula, Monasterium, vt icar-us.eu/en/cooperation), partnerasutusi kaasavate projektide algatamise ja projektides osalemisega, võimaluse korral ka projektitaotluste koostamisega (2022. aastal lõppes projekt *European Digital Treasures*, käimas on projekt *C4Education*). ICARUSE liikmed kohtuvad kaks korda aastas peetataval konverentsidel, mis toimuvad reeglina mõne liikmesasutuse võõrustamisel. ICARUSE asutamisest alates on laiem kogukondlik võrgustik moodustunud Saksamaal (32 asutust), Austrias (24) ja Itaalias (21), ent aktiivne partnerlus ülikoolide ja regionaalarihiividega on hoogustunud Horvaatias ja teisteski Balkani riikides (ühendusse kuulub 14 asutust Horvaatiast, 9 Serbiast, 7 Ungarist). Põhjamaadest on ICARUSes esindatud Soome, Rootsi, Norra ja Taani rahvusarhiiv, kuid mitte Läti rahvusarhiiv ega Leedu arhiivisüsteemi asutused.

Rahvusarhiiv on ICARUSE peres alates 2014. aastast, mil käivitus europrojekt „Kogukond kui mänguruum“ ja mille raames toimus partnerasutuste kohtumine 2017. aasta kevadel Tartus (vt Tuna nr 3, 2017: www.ra.ee/tuna). Tõsi, pandeemiast tingitud suletuse perioodil jäid ära silmast silma kohtumised, ent aktiivne virtuaalne suhtlus toimus järjepidevalt. Viimasel kolmel aastal on ühenduse tegevuste sekka kuulunud *online*-loengute läbiviimine, *jour fixe* vormis veebikohtumiste korraldamine ja partnerasutuste esindajatelt laekunud blogilugude avaldamine Euroopa arhiiviportaalis (vt coop.hypotheses.org).

Sittardi kohtumisel tunnustati Rahvusarhiivi senist panust ICARUSE tegevusse siinkirjutaja valimisega ühenduse presidendi ametisse järgmiseks kolmeks aastaks. ICARUSE senine president Thomas Aigner, kes hoidis kirgliku eestvedajana presidentuuri 15 aastat alates ühenduse loomisest 2008. aastal, jätkab tööd peasekretäri rollis ja on ühtlasi tegev nii St. Pölteni diötseesiarhiivis Austrias (vt dasp.at) kui ka globaalse haardega ühenduses Time Machine Organisation (vt timemachine.eu). Usutavasti jätkuvad heas koostöös kõik senised projektid ja algatused, ent kahtlemata on oodatud iga värske idee mõne uue tegevuse ellukutsumiseks, olgu Eesti arhiivikogukonna, meie tänuväärsete arhiivikasutajate või teiste huviliste ettepanekul.